

Легенда про великого грішника, що навертається на праведний шлях візією свого власного похорону, стрічається часто в життях святих, та пришиплила ся в Іспанії до оповідань про грішне життя Дон Жуана де Теноріо. Може закинутъ мені, що я позбавив сю легенду аскетично-релігійних мотивів і переніс її на чисто сувітський ґрунт, — але й се в значній мірі зроблено вже в оповіданю про Дон Жуана. На сїй старій основі я спробував виткати нові взірці. Наш час великих клясовых і національних антагонізмів має значно відмінне поняття про великого грішника, нїж час Филипа II. і Торквемади. В тім однім пункті я позволив собі трохи змодернізувати стару легенду, лишаючи зрештою її основу незміненою з усіма її аллегоріями і символіями. Може стрінє мене закид, що все тут занадто темне і немотивоване. Щож, такий закид буде по трохи і оправданий, та я думаю, що вглубивши ся трохи і прочитавши поему другий раз, кождий побачить, що вона не так то дуже й темна. Зрештою кому нелюбо, нехай і не читає.

I.

Велика заля сувітлом вся залита.
ГоряТЬ лямпи й рясниї жірандолї,
І повінь іскор наче стежка бита

У зеркалах великих ллєть ся долї.
Там на ґалерії музика грає,
Гrimить, то плаче, мов дитина в полї.

По серед залї стіл довжезний сяє
Від срібла, скла й точеного кришталю,
І довгий ряд букетів розділяє

Мов скиба зі смарагдів і коралю
В подовж його сніжисто-біле поле.
Вельможне панство заповнило залю:

Бліск туалет аж сліпить око кволе;
ГоряТЬ алмази, чути шелест шовку,
А бліск очей красунь аж серце коле.

Мов пяний зір блукає: тут головку
Чудову схопить, там лице марсове,
Там сніжно-білу шийку. Без умовку

Розмова ллєТЬ ся, клекотить чудове
Гудїнє, де сотки шумних привитань,
Солодкі шепти, срібний съміх, перлове

Признанє, град уриваних запитань
МішаєТЬ ся, витворює вражінє
Живої маси, де з турбот і скитань

ВтишаєТЬ ся душа, щеза сумлінє,
Все однічне тає, пропадає,
Жиє лиш тлум, гуртове сотворінє.

Ось панство звільна при столії сїдає.
Довжезний ряд — по черзї, чорні фраки
Й цвітисті строї. Тихо доглядає

Порядку служба; думав би, що таки
Сам з себе кождий там сїв, де належить
За честь, лїта й службовій відзнаки.

Почав ся бенкет. Шумно! Не бентежить
Нікого з тих шести соток ізбраних
Ніяке горе, шляху їх не стежить

Ніякий ворог, в ясних блисках ранних,
У пурпуром сяйві перед ними
Весь світ. Нема убогих, безталанних!

Так дзвінко ті съміють ся херувими
У модних сукнях! Щиро так жартують
Пани створіння! Мов солодкі рими

Складають ся в гармонію, римують
Розмови й брязкіт срібної посуди
І колір вин, що в келіхах шумують.

Свобода тут підносить кожді груди,
І радістю палають кожді очі,
І гордощами, що минули труди,

Що день настав після страшної ночі!
Здобута величезная побіда,
Не зможе вже піднятись і не схоче

Грізна рука розбитого сусіда.

II.

І я сидів на бенкеті між ними,
Та не було в моєму серці тону
Веселости й свободи нії краплинни.

Мов Юда той серед синедріону,
Котрому він Христа продав на муки,
Так я сидів на бенкеті отсьому.

І я всъміхаючись стискав ті руки
Що-йно з крові братів моїх обмиті,
І ссали грудь мою їдкі гадюки.

Блискучі дами, радощами ситі,
Гляділи то цікаво, то згірдливо
На мене й усьміхи дусили скриті.

А я, хоч серце рвало ся, лініво,
Спокійно поводив по них очима
І усьміхавсь — щасливо чи сонливо.

Музика грає.. В моїм мізку блима
Якийсь там огник, спомин незабутий,
І враз він різко заскрипів дверима,

І рій якийсь вірвавсь кровавий, лютий,
І крик підняв ся, плач і зубний скрегіт:
"Ти зрадник! зрадник! Зрадив люд закутий."

Музика грає, мов чортівський регіт,
Мені-ж мороз подрав по за спиною,
І тілом затрусила смертельний дрегіт.

Ох, та музика! По що там за мною
Вона реве і душу всю термосить,
Мов вітер пустку з ветхою стіною ?

Чого та скрипка плаче і голосить,
Мов сто мамів ридає за синами?
Чого той бас реве і пімсти просить ?

По що мені такими голосами
Пригадувати те, чого й без того
До гробової не забуду ями?

Я-ж тямлю: Позавчора ще нас много
Грізною армією йшло до бою,
А кождий повен був огню съятого.

Я-ж тямлю: За права людей, за волю
Ми піднялися на кривдників відвічних,
Своєю кровю всім купити долю.

Вже много військ їх ми розбили стрічних,
З землею многої їх твердинь зрівнали,
І славою діл своїх героїчних

Ми решту як зайців все далі гнали.
Ті, що тепер так бучно бенкетують,
Як цупко ще позавчора втікали!

Тепер вдають хоробрих і жартують,
Та певно ще їм дрож по нервах ходить,
Аж на побитих страх свій відкатують!

О, страх найгіршу жорстокість родить!
Я тямлю, як ми їх зігнали в купу,
Як рибу в сак. Ось-ось перегородить

Наш віddіл їм утеку в нічку глупу!
Ось наш зелізний перстінь їх обхопить
І впре в долину, мов пшону у ступу,

І всю їх міць в їх власній крові втопить.
Вже все було на той удар готове,
Вже руки ждали за мечі ухопить,

Завзяте тліли тисячоголове,
І зуби сциплені знаку чекали,
І в грудях спертий дух, уста без мови...

Вони-ж мов вівці ті в кошарі спали;
Безрадність і зневіра в власні сили
Їм обережність навіть відібрали.

Один лише не спав, один в тій хвили
Про всіх їх думав — князь онтой, з лицем
Блїдим мов труп, онтой дїдусь похилий!

Він за старця перебраний тихцем
Прийшов до мене і почав шептати...
Прикинувсь моїм ангелом, вітцем!

Він, Сатана, аж плакав, щоб наляти
Мені крізь вухо в саму душу трути,
Щоб свій язик гадючий підіпхати

Мені під серце! Змию, змию лютий!
Ти побідив ! В душі моїй дупло
Знайшов івлїз. Я зрадив люд закутий!

Я зрадив mestників і вибрав зло.
Братів покинув, видав на різницю!...
Ще день минув, а сонце як зайшло,

То нашу славу вклало у гробницю !
Герої наші мов снопи купками
В крові лежали; мов коса пшеницю.

Стяла їх смерть зрадливими руками.
Ніхто не втік. Коли їм стало звісне
Мое відступство, йшли на смерть без тями.

Музико, цить! Бо в мене серце трісне!

III.

Музика стихла. Зо стола посуду
Зняли, вина в чарки поналивали,
Втишив ся гомін зібраного люду.

Всі наперед порядок тостів знали
І знали: перший князь промовить має,—
С цікавістю його промови ждали.

Він встав і так з усьмішкою мовляє :

"Господу дякувать,
Панство мое,
Що нам підскакувать
Нинька дає.

"Що ще нам дихати
Нинька велів,
Не в траву пчихати,
Слухатъ чмелів.

"Але-ж бо круто вже
З нами було!

Бачить ся, люто все
Пекло гуло!

"Бачить ся, уші вже
Чорт наострив,
На наші душі вже
Міх свій розкрив.

"Стерпла нам шкура вже,
Кіс сліпив блиск,
Хлопського шнура вже
Чули ми стиск.

"В костях зненацька щось
Мерзло й пекло,
Мов там богацько ось
Ціпів пройшло.

"Доси розмислити
Я не зумів,
Як се ми виштрикли
Чорту з зубів ?

"Чи обчисливши ся
Сам зміркував,
Що поспішивши ся
Страту би мав?

""В пеклі, в огні? О нї,
Розхід оден!
З них на землі менї
Ліпший хосен!

""Хай ще побавлять ся
Як чия хіть!
Час прийде, ставлять ся
Всї в мою сіть."

"Що, не льогічно-б він
Се міркував ?
В льогіці вічно він
Сильний бував.

"Фрази загальної
Він не признасть,
З стежки реальної
Збити ся не дастъ.

"Всякі прінципи
Приймає на съміх:
Хай там дуріпи
Тримають ся їх!

"Всї ідеали —
Брехня і бридня.
Словом, панове, він
Наша рідня.

"Майстер в політиці,
В штуці житя.
Всї наші съвіточі —
Його дитя.

"Він наш учитель є
З давніх давен,
Він наш спаситель є,
Він джентельмен.

"Честь йому перед всім, —
Се сувіжий спорт.
В гору чарки знесім:
Хай жиє чорт!"

Музики грім. Панове якось мляво
Всьміхають ся, мабуть їм се не в смак,
Лиш дехто рже: "Г-ге, браво, князю, браво!"

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім знов піднявши, мовив так:

"Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Три струни є на моїм інструменті, —
Сю я мабуть за різко наточив.

"Стрібуймо другу! Я скінчу в моменті."

IV.

"Панство даруєте,
Що я наплів!
Більше не вчуєте
Безбожних слів.

"Геть, мано! Спадь від нас!
Є ще в нас честь.
Apage, Satanas!
Бий тебе хрест!

"Ми не соколики,
Дявольський рід,

Ми є католики
Вірні як дріт.

"Ми не єретики,
Не атеїсти,
Нам для естетики
В пекло не лїзти.

"Хоч часом свічечку
Чорту ткнемό,
Богу-ж що нічечку
По дві жжемό.

"Справи тїлесний
Дїдьчі в нас всі,
Але небесний
Іскри в душі.

"Тіло наплутає
Тут на землі,
Хай же спокутує
Там у смолі.

"Але щоб душу Бог
Нашу прогнав
В темний, пекельний льох,
В затхлий канал,

"Щоб між розбійників,
Підлих Жидюг,
Між свиногінників,
Хлопів, злодюг,

Між бидло те брудне
Щоб там у ад
Йшов за пусте-дурне,
Аристократ, —

"Щоб та блискучая,
Ніжна душа,
Квітка пахучая
Йшла до коша, —

"Щоб сей найкращий твір,
Божий напій
Пхать до пекельних дір
Чорту на гній, —

"Ні, щось таке дзвонить
Се просто съміх!
Щоб се міг Бог чинить, —
Думати гріх.

"Бог, найчільнійший той
Аристократ,
Він би юрбі гидкій
Мав бути брат ?

"Нас би він мав судить
Задля голоти?
Ні! Можуть се твердить
Лиш ідіоти.

"Я, мої панство, сю
Віру кохаю:
Нас він готує для
Роскошів раю

"Щоб перейшовши сю
Земну школу,
Вміли з ним бавить ся
Вічно посполу.

"Він то тепер, коли
Тисли нас хлопи,
Спас нас чудесно, мов
Ноя з потопи.

"А що нас шарпати
Съміли ті хами,
Поле великеє
Вкрив їх кістками.

"Щоб знали кпи дурні:
Хлоп — то худоба,
А тілько ми одні —
Божа подоба.

"Щоб знали: хлоп — то гній
У огорожі,
Тілько пани є в нїй
Пишнії рожі.

"Бог тілько нам отець,
А їм вітчим;
Нам тілько добрим є,
А їм грізним.

"Щоб нам розрадувать
Хвильку бутя,
Сотням їх знівечить
Ціле житя.

"Щоб на годину нам
Гумор направить,
Сто їх на цілий вік
Радости збавить.

"А щоб знов люд той, як
Чтити нас мусить,
За один волос наш
Сто їх роздусить.

"Всюди і все така
Божая міра!
Се моя етика,
Се моя віра!

"Те, що нам стало ся
Вчора й сьогодні, —
Доказ найкращий нам,
Чого ми годні.

"Доказ найкращий нам,
Хто за нас дбав,
Хто нас тим ящірам
Зжерти не дав!

"Хто своїх вибранців
Вірно беріг,
Щоб їх сей дикий тлум
Стлумить не міг.

"Щоб не втопила нас
Темная дич,
Світ не зопхнула
У варварства ніч.

"Щоб під їх плахтищем
Цъвіт наш не всох...
Наш Бог є шляхтичем!
Vivat наш Бог!"

Музики грім. Панове якось мляво
Всьміхають ся, мабуть їм се не в смак,
Лиш дехто рже: "Г-ге, браво, князю, браво!"

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім знов піднявши, мовив так:

"Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Чи знов я переборщив в сакраменті?
Га, годі! Так мій дух мене навчив.

"Ще пару слів лише. Скінчу в моменті."

V.

"Панство любе, жарт на бік!
Говорім про річ практично.
На остатній наш успіх
Я дивлюсь досить критично.

"Чи там Бог, чи чорт нас спас,
Се вже як собі хто віда;
Ще одна така побіда,
І могло би бути по нас.

"Хоч то звісно, що наш рід
Зріс не з солі і не з ролі,

Але нині інший сьвіт,
А як бути, то "bardzo boli".

"А в тім — як чий смак! До ката!
Може й доси є такі,
Що по над вино й дівчата
Люблять рани й синяки.

"Я — в покорі признаю ся —
Не числю себе до них,
Без тих боїв, війн страшних
І без слави обійду ся.

"Я не буду величать
Тих, що на вchorашнї бої
Йшли відважно, так сказать,
Як правдивї герої."

(На лиці князевім тут
Іронічний усьміх мигнув,
І він зараз в інший кут
В своїй мові лука вигнув).

"Я, панове, дипломат,
Що по бою лічить страти,
Лічить зиски, щоб завдати
Ворогови крайній мат.

"Те, що ми здобули в бою,
Се побіди перша часть;
Тілько праця головою
Перемогу всю нам дастъ.

"Трупи... кров... ну, слава — все
Виглядає сіро, буро.
Що за плід се принесе?
Нумо думати pro futuro!

"Хто нам вкаже ясний шлях,
Як держать в руках здобуте
І приборкати племя люте
Не бючись з ним по полях,

"Без пожежі, крові, сварів,
А спокійно й певно, той
Варт найвисших лаврів, дарів,
Той найбільший з нас герой."

Музики грім. І оплески і брава...
Та князь на них уваги не звертав, —
Він знов, що варта в тій громаді слава.

По хвилі ґраф помалу з місця встав,
О склянку брязнув і князю вклонив ся,
Від него дозвіл річ держать дістав.

Гладкий, здоровий, він відсторонив ся,
Щоб рушитись свободно, наче слон,
Що серед сойму зъвірів опинив ся.

Почав. Різкий, твердий його був тон.

VI.

"Що тут довго міркувати?
Чи міркує той, хто мусить

З диким зъвірем воювати?
Бе і дусить.

"Дав нам Бог минути смерти,
Непокірних дав побити, —
А що з рештою робити ?
Тілько дерти.

"Всякий спосіб тут придалий:
Сила слова і жандарма,
Щоби тлум отой зухвалий
Гнути в ярма.

"Перша річ, щоб був він голий!
З бруду, голоду, хробацтва
Щоб не вибив ся ніколи,
І з жебрацтва.

"Друга річ, щоб був він темний,
Знав, що думать — съмішно й підло,
Що він раб, хробак той земний,
Панське бидло.

"Третя річ, щоб був безличний,
Дав собі плювати в морду,
Знав, що всі для него мають
Лиш погорду.

"Хлопську як зігнеш натуру?
Гладь смирнїйших і біdnїйших,
Щоб з богатших і бутнїйших
Дерти шкуру.

"А тим псюкам, недоукам,
Що хтять люд підняти к собі,
Куку в руку, або буком
Бух по лобі!

"А ті школи, відки вийшла
Лютих псів на нас когорта,
Всіх докторів, професорів —
Геть до чорта!

"Ті газети, що до бунту
Піднимали люд той клятий —
Видусити, зруйнувати
Всі до шпунту.

"Ті спілки, крами і каси,
Зсили, читальні громадські, —
Все те — зборища лайдацькі,
Без прикраси.

"Виняти їх з під закона!
Лиш один для них — до ката!
Дать параграф: заборона,
Конфіската!

"Або згинем по жебрацьки
Або сильними руками
Вибєм дух з них гайдамацький
Канчуками.

"Жадних прав! Ні навіть шепту
Про якісь новії ери!
А на бунт одну рецептую:
Манліхери.

"Хлоп до праці, не до ради,
До податків, не до складок,
До грабель, а не до шпади —
Се — порядок.

"Його річ — покора й жертва,
Як лиш бульбу, хліб і борщ ма;
Його съятощі, то церква,
Двір і коршма.

"Се наш ґрунт. Пожруть дракони
Нас, коли зйдемо звідси
Лиш держімо ті закони
Твердо! Dixi."

Музики грім. Панове плещуть браво,
До ґрафа тиснуть ся і ґратулюють,
З усіх боків стискають руки жваво.

Лиш дами троха кривлять ся, вахлюють
Горячі лица. Чути десь: "Fi donc!
"Брутално! Нас вони компромітують!"

"Які прінціпи! Що за грубий тон!"
В тій хвилі князь потис за срібний дзвоник,
Се знак тиші. І з місця встав барон,

Щоб говорить. Він скочив наче коник
І випрямив свою дрібну фігурку
(Його здрібніло й кликали бароник).

Меткий, верткий, мов ляльочко на шнурку,
Він славив ся між панством лібералом —
(Не даром дід його носив ярмурку!).

Він говорив, мов кінь, що гонить чвалом,
І фірка, рже, біжить, копитом гряне;
Тут патосом сипнув, там комуналом,

Вертівсь як вуж, коли на хвіст хто стане.

VII.

"То вже Монтескє сказав, панство моє,
Що кождий народ в таких правах жиє,
Які заслужив собі мати.
І се також певне, що висловив Міль,
Що тілько висока, велична ціль
Упавшого може підняти.

"Ми ниньки в упадку подвійно тяжкім;
Ніхто нас не любить, не маєм на кім
Оперти ся в хвилі негоди.
Своєї держави не маєм давно,
Лишилось нам предків надбанє одно:
Здобутиї ними народи.

"Лишились безсмертній унії ті,
Непорвані звязки і шлюби съяті,
Заключені скрізь добровільне,
Ta suma симпатий покревних племен,
Що нам запевняла від давніх давен
Панованє в них неподільне.

"Підношу се з натиском, панство моє:
Се плуга, не шаблі панованє є,
Культурности а не розбою;
Ми не для забору у край сей ішли,

А в жертву себе ми йому принесли,
Його захищали собою.

"Ми съвітло прогресу у варварства тьмі.
Що гнув ся народ сей у панськім ярмі—
Потрібно було й натурально:
Ми висші ідеї плекали в той час,
Він праці, порядку навчив ся від нас,
Втягнув ся, піdnіс ся морально.

"Отсе, моє панство, є наш заповіт,
Котрим живемо ми вже тисячу літ,
Його нам забути не вільно!
Що хлоп збунтував ся, се сумно,— та нам
Не мстить ся, а дбать, щоб він каяв ся сам,
Піddав ся нам знов добровільно.

"Що всіх непокірних ми витяли в пень,
Се добре, та є се пів діла лишень,—
А друге почнімо в сїй хвили.
Зробім, щоб пізнали безглуздий свій гнів,
В нас бачили своїх природних панів,
Щоб нас шанували й любили.

"Канчук, конфіската, відбиранє прав,
Гнет, здирство, усе те, що раяв пан граф,
Тепер се є анахронізми;
Хосен з них непевний, а певний скандал.
Що скаже Европа? Перед трибунал
Історії станем якіж ми?

"Се, панство кохане, не фрази пусті:
Усе для нас мусять лишить ся съяті
Традиції нашого роду.

Як згодяť ся буки, жандарми, раби
І той наш величній девіз боротьби
"За нашу і вашу свободу"?

"Тепер органічної праці пора!
Хай згине шляхетська натура стара,
Шляхетське недбалство й неробство!
Політика наша така має бути,
Щоб землю і серце народа здобуть,
Uobywateľ to chłopstwo.

"На економічному полі в сих днях,
У банках, щадницях, спілках, копальнях
Чекає нас праця подвійна;
У моїм умі вже малюється враз,
Широка, богата, спасенна для нас
Політика інвестиційна.

"Кінчу. О коби було слово мое
Мов дзвін, що заснути в ночі не дає
І геть градові жене хмари!
Щоб страх розігнало ще сувіжий отсей
І пристрасти більма зняло нам з очей,
Прогнало минувшини мари!

Вже певно, що скаже громада, те й я
Робити-му, хоч би розвага моя
В тім бачила злочин і згубу, —
Тож я піднимаю свій голос отсе :
Вважайте, панове, на все, а над все
На нашу батьківщину любу!"

Музики грім. Лиш дехто кине бравом.
Панове кривлять ся. В громаді тій

Не в тоні якось бути лібералом.
Барон своє сказавши сів як стій.
Він змучив ся, зопрів, розчервонів ся,
Мов би пробіг через різковий стрій.

Князь задзвонив і шум успокоїв ся,
І промовлять підняв ся генерал,
Що в бою чести й сорому наїв ся.

Старий рубака. Боєвий сигнал
Для него був, мов для коня острога,
Але стратегії ні в зуб не знев.

У небезпеці знев лиш шаблю й Бога,
Страх смерти був зовсім йому чужим.
"Честь або смерть! Все простая дорога!"

Се був девіз його. Крутих стежин,
Побіди без найбільшого зусилля
Не знев, дипломатичних крутанин

Ненавидів. Бій був йому весілля,
Найвисша проба мужеських чеснот. —
Жите й людей цінив він лиш відсіля.

Почав, вином прополоскавши рот.

VIII.

"Коли по битві коло Саляміни
Щасливі Греки почали шукати,
Хто з них найбільше заслуживсь Елладі,
Кому би першу надгороду дати,

"То по губокій, мудрій застанові
Рішили: Кождий так боров ся съміло,
Таким палав чутем патріотичним,
Всю силу й душу клав у спільне діло,

"Що надгороди першої нікому
Народ признасть не може й не бажає.
Бо надгороди той справедливо
Сам себе кождий гідним уважає.

"От так і в нашім тім остатнім бою,
Коли вже ворог бив без застанови
Не в армію, не в вежі, ані в мури,
А в нашого істновання основи,

"Коли здавалось, що на нас повстали
Не люде, але всі живла природи,
Земля, повітре і вода і скали,
Що вже остатній нам конець приходить,—

"В тім бою кождий з нас стояв так твердо,
І сили й ум сплітив в одно огниво, —
Що надгороду дать комусь одному
Булоб несправедливо й неможливо.

"Най кождий сам собі таку признає,
Якої варт перед самим собою.
А другу надгороду тим признаймо,
Що головами полягли у бою.

На третю надгороду, панство любе,
Є тут аж два між нами кандидати:
Заслуги їх усім вам добре звісні,
Тож розсудіть, кому її признати.

"Один в момент найтяжшої зневіри,
Коли топір уже блищав над нами,
І бачилось, нема для нас ратунку,
З біди нас вивів хитрими словами.

"Не військовою штокою, не жаром
Чутя на подвиг він підняв громаду,
А ворогови труту влив у душу,
Його спокусив на відступство й зраду.

"Се правда, ворог сяк чи так побитий,
Ми сяк чи так втекли від згуби й шкоди,—
Та я міркую, що гнила побіда
Хиба гнилої варта надгороди."

Між панством шум. Всі лиця простягли ся.
Князь кинув ся, мов голий у крапиві.
Та ғенерал немов того й не бачив,
І далі лив слова медоточиві.

"А другий кандидат — той що недавно
На нас провадив армію ворожу,
Топтав і бив і гнав нас без пощади,
І впер нас у зелізну огорожу;

"Той сам, що нас притис на край загуби,
В остатній хвилі відмінив свій намір,
До нас пристав, нам видав сили й пляни
Противників і став для нас як шамір,

"Як камінь той чудовий, що від нього
Скляні й зелізні прискають ся стіни,
Додав нам духа, насталив нам руки
І вивів нас із згуби і руїни.

"На трупах тих, що вчора звав братами,
Плєбей здигнув тріумф аристократії;
Свою вину змазав він морем крові, —
Взір дивної, страшної абнегації.

"Не вхожу в наміри його — хай судить
Їх Бог! Його-ж страшне, велике діло
Придавлює мене своїм розміром, —
Йому признаймо надгороду съміло!"

Грім оплесків. Гучні, скажені брава.
Всі встали. Генерал пугар подвійний
У руки взяв, до мене наблизився
І так сказав — блідий, та супокійний:

"Ну, пане Мирон, ви є наш спаситель,
За те від нас вам слава і подяка.
Ще хвилечку заждіть, хай щире слово
Вам висловить старий, тупий рубака.

"Ви демократ, плєбей і консеквентно
Робили те, що мусіли, мій друже.
Ви підняли на нас народ розжертий, —
Як ворога я поважав вас дуже.

"Як зрадили свою ви рідну справу,
Як перейшли до тих, що хоч приймають
Услугу вашу, але вам чужії,
І рівним вас ніколи не признають —

"Тоді для мене вмерли ви, мій пане,
Спили мов гук нестрійного акорду,
Ми визискали вас, та нині маєм
Для вас лишень обриджене й погорду.

"Не вірте усміхам і компліментам!
Для нас ви ворог, зрадник і простак.
Не ждіть, щоб я свою подав вам руку!
А се здоровле ваше пю ось так!"

І о поміст пугар з усеї сили
Він кинув і пугар лиш бренькнув раз,
І прис на тисячі дрібних відломків,
Вино-ж, мов кров, оббрізькало всіх нас.

Мертвa тиша. Ніхто з присутніх там
Такого, знать, не надіявсь фіналу.
Трівожне "ах!" почулось з поміж дам.

Забув ся й князь, музикам дать сигналу
Не зміг ся; клопітно панове в низ
Схиляли очи, боячись скандалу.

Лиш я стояв спокійний. Перун блис
І вдарив, — більш чого мені боять ся?
Безмірний холод мов кліщами стис

У мене серце... Зрадця! Зрадця! Зрадця!
Лунало десь — чи в мнї, чи то в округ?
Уста-ж безстидно почали всміхатися.

В тій хвилі князь шепнув одному з слуг,
І сей підбіг до мене й нахилив ся.
"Чи хочуть пан промовить дещо в слух?"

Почувши се, князеви я вклонив ся.
Сей задзвонив. "Пан Мирон промовля."
Всім важко стало, вид у всіх змінив ся —

І скрізь тиша мертвая залягла.

IX.

І я почав: "Шановний Генерале,
Позволь, щоб я тобі сказав два слова.
Твоя правиця — хай і так, зелізна,
Та думка в тебе, вибачай — дубова.

"Ні премії від тебе нії догани
Я не жадав і о твій суд не стою, —
А те, що ти сказав ось тут, се доказ,
Як мало ще знайомий ти зо мною.

"Один мій вчинок своїм ліктем змірив
І мовиш: "Зрадник! Всякий се розчовпа."
От так сліпий в слона обмацав ноги
І мовить: "Слон подібний є до стовпа."

"Та не в докір тобі се я говорю,
Ти висловив лиш те, що дума всякий;
Ти лиш щирійший; те, що всі скривають,
Ти виявив і варт за се подяки.

"Тож не тобі одному — як на теє
Пішло вже, що сказати правду мушу —
А всему сему збору, всему сьвіту
Правдиво я свою відслоню душу."

(При тих словах душная атмосфера
Прояснилась, розтаяло студене
Пригнобленє, повеселіли лиця,
Цікаво позвертали ся до мене).

"Я є плєбей, — сказав наш генерал, —
Що вів і зрадив хлопське повстане,
І на плєбейських костях допоміг
Здигнути аристократів пануване.

"Чи справді так? І чим же я плєбей?
Тим, що родивсь у низькій, хлопській хаті?
Немов і князь не міг родить ся там?
Не родяться плебеї і в палаті?

"Чи є плєбейське що в моїм лиці,
В моїх чутях і помислах і мові?
Ні, з роду я плєбейства ворог, рад
Його знівечить у самій основі.

"Від перших літ, коли в мні тямка встала,
З плєбейством я воюю без упину.
І я плєбей? Ні, я аристократ!
Таким родився і таким загину.

"Я з тої раси, що карку не гне,
Глядить житю і смерти в очі съміло,
Що любить бій, що просто, грімко йде
На визначене їй судьбою діло.

"Я з тих, що люд ведуть, мов стовп огнистий,
Що вів Жидів з неволі фараона;
З тих, що їм дана влада і ціль висока,—
Жите чи смерть, все є для них корона.

(На лицах моїх слухачів заблісне
Де-де легенький усміх іронічний;
Мене мов прутом він по серці цвіга,
Та я спокій ще вдержу стойчний).

"Се правда, я сей хлопський бунт підняв,
Щоб люд сей вирвать з вашої неволі,
Щоб збуркати його з важкого сну,
Зробити паном на своєму полі.

"Я гнав його немов лінивий скот,
В огонь і в січу, в труди й небезпеки,
Щоб знівечить плєбейські всі інстинкти,
Щоб гартувались лицарі-запеки.

"І близька вже була моя побіда,
Та я пізнав, що се побіда мас,
Брутальних сил, плєбейства і нетями,
А так не хтів я побідити вас.

"О, я пізнав, що так вас побідивши
Своєї місії я не сповню,
Що ворога я посаджу на тронї,
Під власний дім підкину я вогню.

"Я бачив, як ті лицарі завзяті,
Що йшли в огонь, що бились як орли,
В душі своїй були і темні й піdlі,
Такі-ж раби, як уперед були.

"Я бачив, що якоїсь іскри треба,
Щоб душі їх розжеврить, запалить,
Щоб вуголь їх в алмаз перетопив ся, —
З такими-б тілько міг я побідить.

"І я зломав той знаряд непридалий,
Спокусу дешевих побід відверг,
Бо краща від плєбейської побіди
Для них була геройська смерть тепер.

(Всьміхались дами. Де в кого з панів
Явились знуджені, квасній міни, —
Сказати-б то: "Бреши собі здоров!
Ей, грубшим вас кінцем заїду для відміни!)

"Народню справу мав я погубити,
А вашу властъ скріпить від того дня?
Не вже-ж ви так сліпі, що власний розум
Вам не кричить на се: брехня! брехня!

"Чого не мав сей люд для повної побіди ?
Фізичних сил? О нї, він мав їх тьму.
Лиш ідеалу брак, високих змагань, віри,—
І се, панове, се я дав йому.

"Всї ті, що згибли у остатній січи,
Ну, чим були-б вони в спокійний час?
Раби, воли, що прожили-б весь вік свій
Хиляючись, працюючи на вас.

"Тепер вони погибли як герої
І мученицький приняли вінець.
Їх смерть — жите розбудить у народі.
Се початок борнї, а не кінець.

"Тепер народ в них має жертви взір
І ненастаний до посьвят підпал;
Їх смерть будущі роди переродить,
Вщепить безсмертну силу — ідеал.

"А ви — ну, що дала вам ся побіда?
Зміцнила вас? О, нї! Зміцнила ваші пута!
Для вас вона сим памятна одним,
Що зрадою і підлістю здобута.

"Для вас вона — пухкий, затрутій хліб.
Гнилі — ви гнити мете дальш від неї.
Я — вас скріплять ? Я викопав вам гріб,
Бо я — аристократ, а ви — плебеї.

"О так, стискайте зуби й кулаки!
Я гордо се говорю вам, без ляку:
Ненавижу вас всіх і бриджусь вами,
Ви перфумовані плебеї в фраку!

"Ви паразіти з водянистим мізком,
Ви неробучі, загрібущі руки,
Ви, у котрих з усіх прикмет зъвірячих
Лишились тілько хитрощі гадюки!

Тут гамір, крик скажений заглушив
Мою промову. З місць усі зірвались
І против мене тлум цілий спішив.

Сї за склянки, ті за шаблі хапались,
Ревли : "Мовчать ! Розсічмо ! Проч з ним!"
Блїдї дами за мужчин ховались.

Я не прогнув між натовпом грізним.

Х.

В тій хвилі залунало: Бам! Бам! Бам!
Дванацята година! Чи година?
Бам! Бам! Бам! Бам! лунає тут і там.

Здається, в місті дзвонів половина
Реве. Бам! Бам! Все дужше, все міцніш!
Немов якась могутня хуртовина

Страшенні тони буть! Немов той спіж
Росте, а з ним росте і тонів сила,
А кождий душу прошиба, мов ніж.

Бам! Бам! Бам! Бам! Мабуть заголосила
Уся земля і з жаху вся тремтить
І вся вона — розритая могила.

А голос все міцнє, бе блакить...
Нї, се блакить є тим великим дзвоном,
А велітень по ньому бе що мить!...

Бам! Бам! Гримить погрозою, проклоном,
Розпucoю. І косу смерть взяла,
Щоб все жите скосить одним розгоном.

І в залї стала враз юрба ціла,
Закаменїла. Почало мінить ся
Яркеє съвітло. Зразу поплила

Пурпura, мов кровавая криниця;
Вона пожовкла, — в жовтім блиску тім
Вид трупів разом приняли всі лиця.

Ось блиск посинів, і страшенній грім
Чи з неба? з пекла? все зглушив, основи
Землї затряс, і похитнув ся дім.

А съвітла блиск зробивсь фіолетовий,
А там зелений. Всі пани й пані
Були мов тіни, мов екран Ґазовий:

Крізь них було все видно на стіні.
Лиш князь сидів, цинічно усміхав ся,
Очима знак якийсь давав мені.

І тих очей його я так злякав ся,
Що скочив мов опечений. Де я?
Чого я тут? В яку нору запхав ся?

На съвіт! На съвіт! Уся душа моя
Кричить: на съвіт! Хай там землї основи
Валять ся! Хай пекельная змия

Роззявлює пащеку, хай окови
Мене чекають — тілько відси пріч!
З поміж сих трупів, що не ждуть обнови!

І з залї вибіг я у ясну ніч.

XI.

Ясна ніч. Не чути грому. Не здрігається земля.
Небо чисте, фіолетом місяць землю освітля.
Тихо скрізь, лиш дзвони стогнуть десь далеко, на полях;
Вулиця безлюдна, довга, мов набитий сріблом шлях
Простяглася кудись без краю просто-просто, мов стріла.
Ряд домів високих в тіни, другий ряд — одна, ціла,
Нерозривная фалянг'a сотнями скляних вікон
В низ поглипує трівожно: бач, надходить похорон.

З разу військо йде в дві лави, сумно висять хоругви,
Білі мундури кроваві і оружя всі в крові.
Йде музика полкова, труби, сурми бліскотять,
Та не чути ані згука, хоч, здається, грать хотять.
Далі коні ряд за рядом в такт копитами січуть,

Та нї ржаня, нї коменди, анї стуку їх не чутъ.
Далї котять ся гармати, чорний ще від диму спіж,
Та пливуть так тихо-тихо, тїни не плили-б тихійш.

А за ними знов піхота, знов кіннота наче дим,
Знов музика, генерали, офіцери, піп один;
А за ним чотири конї, чорні, темний мов туман,
Тягнуть тихо наче тїни величезний караван.
Він укритий хоругвами, та вінців на нїм нема,
А на верха домовина, таємниця мов нїма.
Величезна, чорна — тілько металеві окутя
Бліскотять — остатнї іскри знівеченого житя.

Анї жінка, анї мати, анї дїти, анї рід
Не ступа за караваном, не рида мерцеви в слїд,
Але йде юрба велика, що й кінця їй не видать:
Ті волосє рвуть собі, сї мабуть хотять ридать,
Руки ломлять, бують ся в груди, виски пястями товчуть;
Але тихо! Нї риданя, анї шелесту не чутъ.
Наче мла пливе лугами, мов ріка з глибоких плес;
Тілько дзвони все голосяте, зорі глипають з небес.

І почув я жаль великий за мерцем таємним тим,
Що така народу сила тихо так іде за ним.
І почув я, що чимсь близький він менї, що к тим юрбам,
К похоронному походу прилучить ся мушу й сам.
І почув я, що на серцї менї важко, тисне грудь,
Наче в сьому похороні винуватий я чим будь.
"Хтож сей мрець?" — хтів я спитати, та бояв ся, що згрішу,
Що сповню великий злочин, перервавши сютишу.

Але в серцї те питанє все клубило ся, мов гадъ:
"Хто-ж сей мрець, кого такї маси вийшли провожать?
Хто ті люде, що, здаєть ся, сотнї тисяч їх ідуть,
А нї гомону, нї стуку, анї шелесту не чутъ?"

Дармо зиркаю в їх лиця: щось знайоме є у всіх,
Та якийсь серпанок білий заслоняє риси їх.
Де в кого отверті очи, та без близку, мов скляні;
Та затулені у інших, мов ідуть в губокім сні.

Величезний хід той суне, суне тихо, наче мла;
Вулиця глуха, безлюдна, проста-проста, мов стріла.
Два ряди домів без прорви, наче гвардия німа,
І здається, ані краю, ні кінця їм десь нема.
"Хто сей мрець ?" клубить ся в серці те питанє, наче гадъ.
"Хто сей мрець?" — свого сусіди врешті зваживсь я спитать.
Не підвоячи обличя, не розплющивши очей
Відповів сусід мій глухо : "Мирон, Мирон мрець отсей."

"Мирон! Мирон!" Що за Мирон ? Все сказати би волів !
Але чом же серце в мене похололо від тих слів ?
Чом уста мої поблідли і трясуться і мовчатъ,
Мов отсе на них прибито вже смертельну печать?
Я підвожжу очи в гору: ось вже й вулиці кінець:
Величезна чорна брама, а на ній з огнів вінець;
Під вінцем огнистий напис блимає, немов ільща:
"Хто сюди віде, надію най на віки попроща."

XII.

Хрести, хрести, хрести в вінках тернових,
Без написів, лиш огник, що горить
На кождім гробі — знак, що там, в дубових

Дошках, чиєсь горяче серце спить.
Хрести й огні довжезними рядами...
Аж на кінці, де на цілець ступить,

Зївають челюсти нової ями.
Тут зупинив ся караван. Весь люд
Розставив ся при гробі тім кругами.

І не було жалібних съпівів тут.
Зняли із каравана домовину
І вже край гробу на землі кладуть.

Один із війська виступив на глину,
На горб, щоб добре всім його видать,
І рік, схиливши голову в долину:

"Позволите, панове, річ держать?"
Немов від вітру колоски на полю,
Схилились чола. Він почав казать:

"Товариша у боротьбі за волю,
Войовник, що був проводир нам,
І сївача, що сїяв кращу долю,

"Будівника, що клав величній храм
Будущини, ось тут ховаєм нині.
Як жив, що вдіяв — відомо всім вам.

"Вмер нагло днесь о північній годині."
А в тім з низу озвав ся різко піп :
"Вмер нагло, кажеш? По якій причині?

"Я самовбійці не покроплю гріб."
"Не самовбійця — мовив речник стиха. —
Він впав, як зжатий острим серпом сніп

"З рук зрадника, що й нам накоїв лиха.
І не кінжалом вбитий, не мечем,
А словом, що пихою злою диха."

Тут голосним всі вибухли плачем,
А речник з горба так сказав по хвили:
"Прощай нам, брате! Ти своїм плечем

"Нас захищав, коли злі бурі били,
Твій ум показував нам шлях у тьмі,
Твій приклад в праці додавав нам сили.

"Ta поки лишимось отут самі,
Прийми від нас остатне цілуванє,
Остатній цвіт в розстáваня зимі."

Знов розляглось велике€ риданє.
В труні відбили віко гробарі
І почалось остатнє€ прощанє.

До трупа тисли ся малі й стари,
Устами уст мерцевих доторкались
І кланялись потім землі сирій.

"Чи всі вже з братом нашим попрощались?"
Знов мовив речник. "Всі вже!" загуло.
"Не всі ще!" інші голоси озвались.

"Одного при труні ще не було!
Онtam стоїть він за хрестом укритий.
В очах його блищить ще земне зло."

А я тремтів, немов несамовитий
При самій думці — цілуватъ мерця,
Хоч я не знатъ ще, хто се й ким убитий.

Та ось юрба менї гукнула вся:
"Виходь! Виходь! Зближись до домовини!
І доводи прощанє до кінця!"

На крик той я з переляком дитини,
Без сили й волї власної, ледви
Ступаючи, війшов до середини.

В труну зирнув — і стяв ся лід в крові,
Трівога очи виперла із лоба,
Волосє дубом встало з голови.

В труні був я! Так, я, моя подоба,
Мое лице, мій вираз, все, зовсім...
І скаменіла вся моя утроба.

"Цілуй! Цілуй!" — реве народ мов грім.
Та я і кроку вже не міг зробити
І на коліна впав при гробі тім.

"Цілуй! Цілуй!" — реве народ сердитий.
"Піднятъ його! До трупа підвести!"
І коло трупа впав я мов убитий.

"Цілуй! Цілуй!" Не встиг я донести
Поблідлих уст до трупа, аж у нього
З очей і уст пустилась кров плисти.

"Убійця!" крикнув піп край боку мого.
"Убійця!" крикнув той, що річ держав.
"Убійця!" людувесь ревнув до того.

"З ним суд у нас короткий, — прооказав
Помалу речник, — з трупом враз в могилу,
Та так: на вбійцї вбитий щоб лежав."

"В могилу з ним! Беріть його на силу! —
Реве народ, — валіть його, кладіть
Труну на него! Сипте глини, илу!"

Я був живий. Ще темний небозвід
До мене моргав зорями-очима,
Земля ще пахла й яблоневий цвіт.

Та я був труп. Надія вже не блима
В душі, завмерла воля до життя...
Конець іде, ніщо його не стрима!

Простір і час і всякі почутя
Загасли. Темне щось лягло на мене...
Гуркоче глина... стихло... небутя

Мене пожерло озеро студене.

ЕПІЛЬОГ'.

Другого дня знайшли мене на гробі
Приятелі. Я сильно простудивсь,
Бо лиш нічну сорочку мав на собі.

Пройшло три тижні, поки пробудивсь
З горячки й цілковитої нетями,
І ледво що від смерти відходивсь.

"Якими ти блукаєш манівцями?
Чого на кладовище ти заліз?
І хто в сорочціходить вулицями?"

Приятелі питали. Що за біс?
Я з початку не тямив ні крихітки,
Хто, як, чого мене туди заніс ?

Аж як одужав я, вернули съвідки
Тієї ночі — спомини ясні,
Пізнав я, як прийшов той страх і звідки.

В ту ніч в важкій задумі при вікні
Сидів я, серце мутила трівога,
Важкі питання сунулись мені:

"Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи мов каліка та безнога

"Він в тім каліцтві жити-ме й усхне?
І чом відступників у нас так много ?
І чом для них відступство не страшне?

"Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювати на власній ниві — стид,
Але не стид у наймах у чужого?

"І чом один на рідній ниві вид:
Безладє, зависть і пиха пустая
І служба ворогу, що з нас же й кпить?"

І рій тих дум, неначе мла густая
Наляг на душу і розради ждав,
Та не являлась розрада тая.

А з неба повний місяць заглядав
На мене й усміхав ся біолиций,
Мене блискучим чаром обкідав.

"Ходи за мною, може в снів скарбници
Знайдеш для себе дещо, синку мій!
Ходи, скупай ся в забутя криници!"

"І не дивуйсь, коли знайдеш у ній
Страхітня деякі та дивогляди, —
Моя є форма, зміст усе є твій."

Хтів чи не хтів, я мусів сеї ради
Послухать — сильний був старого чар,—
І в сонне царство вплив я на огляди.

Що бачив там, се вам приношу в дар.
Не лайте, що не зміг ся на щось краще!
Щож діять! Всі ми ще в тім царстві мар,

Усі ми племя сонне і боляще
І маловірне, і покус таких
До нас підходять тисячі що дня ще.

Прийміть сей дар! Крім дум моїх важких,
Крім болю серця й сумніву й розпуки,
Усе в нїм байка, рої мрій палких.

Ті битви і побіди й люті муки
І кров і блиск, що тьмив у мене очи,
І речі ті і духи ті і дуки —

Усе те — чари місячної ночі.